

GARİPNÂME'DE AŞKIN HÂLLERİ

İsa KOCAKAPLAN

1 272 yılında Kırşehir'in Arapkir beldesinde doğan Âşık Paşa, ömrünün sonlarına doğru verdiği telif eseri *Garipnâme* ile Türk kültürünün ve Türkçenin unutulmazları arasına girer. Selçuklunun yıkılış ve Osmanlının kuruluş dönemlerini gören bu bilgin ve mutasavvıf, çevresini onların anladığı dille yani Türkçe ile aydınlatma gayretindedir.

Selçuklularda iki yüz yılı aşkın süre resmî dil olarak kullanılan Farsçanın yerini, bu devletin yıkılışından sonra kurulan ve tebaası Türk unsuruna dayanan beylikler zamanında, süratle Türkçe alır. Ahmet Fakih, Yunus Emre, Şeyyad Hamza, Gülşehri, Hoca Dehhani, Âşık Paşa, Kadı Darir, Şeyhoğlu, Hoca Mesut, Hatiboğlu, Devletoğlu, Süleyman Çelebi, Ahmedî, Ahmed-i Dâî gibi sanatçılar Türkçe eserler verirler. 14. ve 15. yüzyıllar, Türkçenin yeniden diriliş ve parlays dönemi.

Bütün bu kuruluş devri isimlerinin yanında Âşık Paşa ve eseri *Garipnâme*'nin önemli bir yeri vardır. Zira Âşık Paşa, eserinde Türkçeyi bilinçli bir tavırla kullanır. Kimsenin yüzüne bakmadığı Türkçeyi, o bayraklaştıracaktır. Ortaya koyduğu eserle çevresini anladıkları dilde ortak kültürle buluşturacaktır. O zamana kadar daha çok Arapça ve Farsça yazılan eserlerle yapılmaya çalışılan bu iş, *Garipnâme* ile Türkçeleşecektir. 3 Kasım 1332 tarihinde vefat eden bu âlim-mutasavvıfın eseri, kendisinden sonra da Türk edebiyatını ve Türk tasavvufi hayatını etkilemeyi sürdürecektir.

Edebiyat tarihlerinde adından sıkça ve övgüyle bahsedilen *Garipnâme*, 1330 yılında yazılmıştır. O tarihten itibaren her yüzyılda çokça okunmuş ve çoğaltılmıştır. Ancak 1928 yılında yapılan harf inkılabından sonra, eski harfli eserlere uzmanları dışındaki kimselerin ulaşması imkânsız hâle gel-

mişti. 2000 yılında Prof. Dr. Kemal Yavuz'un yaptığı *Garipnâme* neşri¹ artık herkesin bu eşsiz esere ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Kemal Yavuz, bu neşri ile 10.613 beyit tutarında olan bu önemli mesneviyi kültür hayatımıza kazandırmış oldu.

Garipnâme, 10 bölümden meydana gelir. Her bölüm 10'ar alt bölüme ayrılmıştır. Böylece 100 alt bölümlük bir yapı karşımıza çıkar. Her bölümün kendine mahsus bir şeması vardır. Mesela birinci bölümün 10 tane olan alt bölümü 1'er kıssa ile ele alınır. 5. Bölüm'ün 10 alt bölümünün her biri 5'er kıssa ile açıklanır. 10. Bölüm'ün 10 tane olan alt bölümlerinin her birinde ise 10'ar kıssa bulunur. Kitap bu yapısı ile bir mimari esere benzetilebilir. Âdeta bir piramidi andırır. Sondan başa doğru gelirse 10. Bölüm piramidin tabanıdır ve onda 100 tane kıssa vardır. 9. Bölüm'de 90, 8. Bölüm'de 80 kıssa bulunur. 1. Bölüm'e doğru piramidin zirvesine ulaşılır ve 10 kıssa ile yapı tamamlanır. Böylece kitapta 550 konu işlenilmiş olur. Tanrı'nın varlığı birliği, peygamberler, dünyanın düzeni, dünya ve ahiret hayatı, insanın varlık sebebi ve yaşayışı, kâinatı meydana getiren unsurlar, yer ve göğün yapısı, insana verilen ilimler, çiftçilik ve hikmetleri, tarikat adabı ve erkânı, yıldızlarla insanın bahtının ilişkisi, insan vücudunun yapısı, insan ve akıl, aşk ve insan, âşık ve maşuk, cennetin özellikleri, Kudüs, miraç, Hızır, dünya ve değirmen ilişkisi, on sayısının hikmeti ve âlemdeki tezahürleri...

Garipnâme'nin içindekiler bölümünde yapılacak bir gezinti bile, insanı konu çeşitliliği bakımından hayrete düşürecek genişliktedir. Eserin telif olması ve Âşık Paşa'nın hayatının son yıllarındaki birikimini toplaması, ayrıca önemli ve heyecan vericidir.

Biz bu yazımızda eserin 8. Bölüm'ünün beşinci kıssasını ele alacağız. Bu kıssanın konusu âşktır. Aşk, bir kişiyi ele geçirip ve onu âşıklar safına aldığında bu kişide görülen belirtiler beşinci kıssada anlatılır. 8. Bölüm'e ait olan bu kıssa, eserin yapısı gereği sekiz görünüşte ortaya konulur.

Bölümün başında, "*aşk âşığı ele geçirince âşıkta bazısı açık bazısı gizli sekiz türlü hâl görülür.*" ibaresi vardır. Bölüm, 14 beyitlik genel bir giriş ile başlar. Âşık Paşa bu girişte şunları söyler: "*Aştan haber soran kişi gelsin dinglesin ve bu aşk işinin nasıl olduğunu görsün. Aşk dilerse hükümdarı kul, kulu da hükümdar eder, bunu âşık olmayan kişiler anlamaz. Aşk için hiçbir kural ve gelenek geçerli değildir. Zira Allah bu duyguyu yükseklerde tutmuş ve şerefli kılmıştır.*"

Daha sonra âşık olan kişide görülen hâllerin sekiz aşamada ortaya çıktığını ifade eder. Söz konusu hâller şöyle sıralanır:

1 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, (haz. Kemal Yavuz), IV cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Birinci hâl: Aşk; bu kişinin gönlünü öyle doldurur ki âşkta dünya arzusu kalmaz, yüzü sararır, dudakları kurur. Gözlerinden sürekli yaşlar akar. Yüreğini yakan ateş dışarıdan görünmez ama o, gündün güne mum gibi erir. Ağlarsa aklı başından gider, şarkı söylemeye başlarsa zevkten sarhoş olur. İçi sürekli yanar, benzi sararır; bu bakımdan, yandıkça kıymeti artan öd ağacına benzer. Birinci hâl 10 beyitte anlatılır.

İkinci hâl: Aşka tutulan kişinin gözüne uyku girmez. Zira o, gece gündüz sevgilisini gözler. Gönlü dünya nimetlerinden uzaklaşır, normal konuşurken yanılır, konu ile ilgisiz sözler söylemeye başlar. Yemez içmez, sevdiği için dünyayı terk eder. Baktığı her yerde sevdiğini görür. Bu hâle düşen âşık az yer, az uyur ve sevgilisinden başka düşüncesi yoktur. İkinci hâl 11 beyitte anlatılır.

Üçüncü hâl: Aşka tutulan kişi ihtiyarını ve iradesini kaybeder. Hiçbir yerde temelli duramaz. Boynu aşk ipine bağlanmış, aşkın çektiği yöne gider. Sevgilinin yüzü gül gibi sürekli gözünün önündedir, âşık da bülbül gibi sürekli inler. Üçüncü hâl 12 beyitte anlatılır.

Dördüncü hâl: Aşk, kişinin utanma ve namus duygusunu yok eder. Bu yüzden âşık kınanma, ayıplanma gibi davranışlara aldırılmaz. Hatta bundan memnuniyet duyar. (Burada Fuzulî'nin şu mısrasını hatırlamak yerinde olur:

“Bana ta'n eyleyen gafil, seni görgeç utanmaz mı.”)

Aşk ve sevgi denizinde yüzen âşık, toplumun genel geçer kurallarına aldırılmaz. Normal insanların kınamaları ona övgü gibi gelir. Kim etraftakilerin kınamalarına kulak asarsa, genel geçer kurallara bağlı kalırsa o, henüz aşkın tadını almamıştır. Dördüncü hâl 12 beyitte anlatılır.

Beşinci hâl: Âşık olan kişi, halkın diline düşer. Nasıl sevgili, âşığın fikrinden çıkmıyorsa onun adı da insanların dilinden düşmez olur. Âşık öldükten sonra bile ikisinin aşkı yıllarca dillerde söylenir. Leyla ve Mecnun gibi sürekli kıssaları anlatılır. Aşk insanı diri tutar, aşk eri sonsuza kadar yaşar. (Burada da Yunus'u hatırlayalım: *“Ölen hayvan durur, âşıklar ölmez”*.) Öd ağacının kokusu nasıl yandıkça yayılırsa âşığın adı da aşk ateşiyle yandıkça dillerde dolaşır. Beşinci hâl 10 beyitte anlatılır.

Altıncı hâl: Aşk kişiyi mal mülk, ev bark sevgisinden uzaklaştırır. Zihninde aşktan başka kaygı yer almaz. Maldan mülkten arınır, canını ve tenini sevgilisi uğrunda feda eder. Mal, mülk ve yuva yabancı hâle geldiği zaman âşık aşktan tat alabilir. Altıncı hâl 10 beyitte anlatılır.

Yedinci hâl: Aşk eri garip olur. Sırrını kimseye açmaz. Kendi derdi ile yanıp yakılır, bunu kimseye söylemez. Doğduğu yerde de göç ettiği yerde

de gariptir. Mustafa (Hz. Muhammed) Mekke şehrinde de gariplik çekerdi, Medine şehrine gidince de garipliğin pençesine düştü. Âşık Paşa olarak ben de bu hâldeyim. Bunu kendime bakarak da söylüyorum. Kim dost ve akrabalarına tamamen yabancı hâle gelirse ancak o zaman sevgiliye kavuşmanın zevkine varır. Yedinci hâl 13 beyitte anlatılır.

Sekizinci hâl: Âşık, gece gündüz dostu sevmekle meşguldür. Başka işi yoktur. Dünya ve ahiret düşünmez. Sonum ne olacak diye bir endişesi bulunmaz. (Yine Yunus'u anıyoruz: “*Cennet cennet dedikleri / Birkaç köşkle birkaç huri / isteyene ver anları / bana seni gerek seni.*”) Dünya gözünden silinir; gece gündüz dostu düşünür, dostu zikreder. İçi dışı dost ile dolar. Aşk kime gelse ulu bir devlettir. Can için eşi bulunmayan bir nimettir. Âşık artık kendisini unuttuğu ve sevgilide kaybolduğu için kendine ait anılacak bir şeyi kalmamıştır. Ne tarafa bakarsa baksın sevgiliden başka bir şey gözüne görünmez. Sekizinci hâl 14 beyitte anlatılır.

Bölümün sonraki 13 beytinde sekiz hâlin bir değerlendirmesi yapılır. Canda dost aşkı yerleştiği zaman dünyaya ve ahirete bakılmaz, hepsi terk edilir. Sevgi, âşığın bedenini ve ruhunu sarmıştır; nereye baksa sevgiliyi görür. Bu sayılan sekiz hâle düşmeyen ve aşk içinde pişmeyen kimseler âşık olamazlar. Âşığın hâlinde ancak âşıklar anlar. Aşk, Tanrı'nın verdiği bir lütuftur. Buna kim erişirse ölümsüzlük bulur. Aşka tutulanlar için ölüm yoktur, onlar mutlaka sevgiliye kavuşurlar. Dost yüzü aşk içinde görülür; dost dili aşk içinde söylenir. Bunlar, aşk divanına yazılan Âşık Paşa'nın da canına verilen müjdelerdir. Eğer o aşkın tadını tatmasaydı, ona âşık adı verilir miydi? Aşk divanından ona tat değdiği için “Âşık” ona ad olmuştur.

Ve bölüm bir dua ile biter:

İy Hudâyâ doğru yoldan ırmagıl / Kendü ışkından bizi ayırmagıl

“Ey Allah'ım bizi doğru yoldan uzaklaştırma / Senin aşkından bizi ayırma”

Âşık Paşa'nın bu mesneviyi yazdığı 1330 yılında, Kırşehir muhtemelen Eretna Devleti sınırları içinde idi. Şehir, Osmanlıların eline 1398 yılında geçecektir. Bu dönemde Anadolu, birbirleri ile mücadele hâlindeki beyliklere bölünmüş durumdadır.

Âşık Paşa; böyle karışık bir ortamda, Babailer İsyanı'nda (1240) öldürülen Baba İlyas'ın torunu olarak kendine tasavvufi bir çevre kurmayı başarmıştır. *Garipnâme*'den özetlediğimiz 8. Bölüm'ün beşinci kıssası, tasavvufi bir aşk anlayışını dile getirir. Kelamcılar ve diğer medrese âlimleri tasavvufi aşk anlayışını eleştirmişlerdir.

“İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e göre aşk insanı insan yapan akli, fikri ve muhakemeyi yok eder. Çünkü aşk bir çeşit cinnet halidir. Bu sebeple aşk yolunu tutan mutasavvıflar çoğunlukla akıl ve mantığa meydan okumuşlar, düşüncenin ürünü olan ilmi hiçe saymışlardır. Düşünce haliyle aşk hali birbirine zıttır. Düşünce yok olduğu nispette aşk hâkim olur. Onun için şuur ve idrak halini yok eden aşk bir fazilet olamaz. Aklın duyguya hâkim olmasına fazilet, duygunun akla hâkim olmasına rezilet denir. Şuuru yok eden ve hissî bir hal olan aşk bu bakımdan makbul bir şey değildir.”²

Bu anlayışta akıl ön plandadır. Aklın gösterdiği yoldan ayrılmak, hatta onu geri plana iterek değersizleştirmek tutulacak bir yol olamaz. Aklı öne çıkaran bilginler, âşıklarda rastlanan hâllerin birer hastalık belirtisi olduğunu düşünürler:

“Tasavvufî aşkın karşısında olan âlimler aşkı elem, ıstırap, uykusuzluk, iş-tahsızlık gibi hastalık haline ait belirtilerle gösteren, cinnet ve intihara kadar götüren ruhî ve bedenî hastalıklara yol açtığını dikkate alarak selim fitrata da aykırı bulmuşlardır.”³

Bu değerlendirme Âşık Paşa'nın saydığı aşkın hâlleri ile arazları bakımından tam bir uyumluluk gösterir: Âşık olanın benzinin sararması, dudaklarının kurumaması; gözlerini uyku tutmaması, az yiyip az uyuması; bir yeri mekân tutup yerleşememesi, sürekli yer değiştirme isteği; utanma duygusunu terk etmesi ve genel geçer ahlak telakkilerine aykırı davranması; toplumun değerlerine aykırı davranışları ile insanların diline düşmesi; maldan, mülkten ve aile ocağından uzaklaşması; sürekli yalnızlık içinde yaşamayı tercih etmesi, insanlarla iletişim kurmaktan kaçınması; dünya ve ahiret kaygısından uzaklaşması, sürekli sevdiğini düşünmesi gibi belirtiler akli, hayatın nirengi noktası olarak görenlerin normal karşılayacakları durumlar değildir.

İbni Teymiyen'in şu görüşleri bu tavrı çok açık gösterir: “Aşkı, ‘nefsin kendisine zarar veren şeyi sevmesidir.’ diye tarif eden İbn Teymiyye'ye göre aşk ruhî ve kalbî bir hastalıktır. Beden üzerindeki tesiri arttıkça cismanî bir hastalığa da dönüşebilir. Kendini aşka kaptıran hüsrana uğrar. Aşk bir irade bozukluğu ve hastalıktır.”⁴

Mutasavvıflar ise bunun zıddını savunurlar. Âşık Paşa'nın aşkın hâlleri olarak saydığı 8 aşama, müridi “fenafillah” mertebesine ulaştırır. Sekizinci aşamaya gelen âşık, baktığı her yerde sevgiliyi görür. Öyle ki Hallacı Mansur gibi “Enel Hakk (Ben Hakk'ım)” deme noktasına gelir. Kâinatın aşk üzerine

2 Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

3 Agm.

4 Agm.

yaratıldığını ve yaşadığını kabul eden mutasavvıflar için aşk yolunda ilerlemek, manevi hazların en büyüğüdür. Onlar, kınayanın kınamasına aldırmazlar. “Gece gündüz istedikleri Hak’tır.”⁵

Âşıkları ölür sananlar yanılmaktadırlar. Leyla ve Mecnun örneğinde olduğu gibi âşık olanların, kendini aşka feda edenlerin isimleri dünya durdukça anılır. Zaten Âşık Paşa da bu bölümde bizzat kendisinin yaşadığı hâleti anlatmaktadır. O, adını tutulduğu bu aşk derdinden almıştır.

Âşık Paşa’nın *Garipnâme*’de sekiz aşamada özetlediği 119 beyit süren aşk yolculuğu, “*sâlikin mecazî aşktan hakikî aşka ulaşma serüveni*”ni anlatır. Beşinci hâlde âşığın adının sonsuza kadar yaşayacağı söylenirken verilen Leyla ve Mecnun örneği rastgele seçilmemiştir. Paşa’nın aşkın sekiz hâlini anlatırken takip ettiği aşamalar tam da Kays’ın Mecnun olurken geçirdiği aşamalarıdır. Kısaca “*Leylâda Mevlâ’yı bulmak*” diye özetlenen macera, bu kadim hikâyedeki yolculuğa tam olarak uymaktadır.

Âşık Paşa, *Garipname*’de tasvir ettiği aşk anlayışını elbette kendisinden önceki mutasavvıflardan tevarüs etmiştir. Daha önce başlayan ve içinden Hallacı Mansur, İbrahim Ethem, Bayezid-i Bistami ve benzeri âşıklar çıkarılan sufi gelenek, 13 ve 14. yüzyıl Anadolu’sunda önemli temsilcileri ile etkisini sürdürüyordu. İbni Arabi, Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Âşık Paşa, Hacı Bayram Veli gibi önemli sufiler geleneği kendilerinden sonraki yüzyıllara aktarıyorlardı.

Anadolu’nun Moğol baskısı altında inlediği uzun yılları, Selçuklu’nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan beyliklerin birbirleri ile mücadeleleri takip etti. Bu kargaşa ortamında bunalan ruhların, daha çok manevi tatmine ihti-

5 Burada İbni Arabî’nin aşk anlayışını kısaca verelim: “İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), *aşk kelimesini de ilgiyle karşılamakla beraber daha çok muhabbet terimini kullanmayı tercih eder. İbnü’l-Arabî’ye göre sevgi üç çeşittir: İlâhî muhabbet, ruhî muhabbet, tabîî muhabbet. Hem Allah’ın bize olan sevgisine hem de bizim O’na olan sevgimize ilâhî muhabbet denir: İlâhî muhabbet Allah’ın önce kendi zâtını, sonra bizi sevmesi olmak üzere iki türdür. Allah zâtını zâtı için zâtında sevmiştir. Şeyler (eşya) var olmadan evvel mutlak gayb olan zât-ı bâride ayınlar (eşyanın varlık sahnesine çıkmadan önce Allah’ın ilmindeki suretleri) olarak mevcut olduğundan Allah’ın zâtını sevmesi aynı zamanda kendi dışındaki varlıkları da sevmesi demektir. Böylece varlıklar ezelde ilâhî muhabbete konu olmuştur. Bu varlıklar Allah’ın onlara olan muhabbetiyle yüklü olarak zuhur ve tecellî suretiyle ortaya çıkarlar. Onun için hangi şekil ve surette görünürse görünsün her çeşit sevginin ilk ve hakiki kaynağı ilâhî muhabbettir. **Ruhanî sevgi**, sevenin sevdiği her şeyi sadece sevgilisi için sevmesi ve sevgilisinin muradından başka hiçbir şey düşünmemesi, başka bir deyişle âşıkın kendi iradesinden fâni olarak maşukun iradesiyle hareket etmesidir. Aşkın gayesi âşıkla maşukun zatları yönünden birleşmeleridir. Ortada Allah’ın güzelliğinden ve O’na duyulan sevgiden başka bir şey bulunmadığından Allah’tan başkasını sevmek esasen mümkün de değildir. Nitekim O’ndan başkasına ibadet etmek de kabil değildir. Bu durumda Allah’tan başkasına ibadet aslında Allah’a ibadet mânasına geldiği gibi Allah’tan başkasını sevmek, güzellere ve güzel şekillere tutulmak da aslında Allah’ı sevmek mânasına gelir. Zira eşyada tecelli eden ve kendini gösteren yegâne güzellik O’nun güzelliğidir” (Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 13).*

yaçları vardı. Akli ön plana çıkarsa idiler, o kargaşa ortamının hüküm sürdüğü topraklardan kaçıp gitmeleri gerekecekti. O devir sufilerinin çevrelerine yaydıkları aşk anlayışı, Allah'tan başkasına kul olmama duygusunu da beraberinde getiriyordu. Onlar, Allah'a âşık oldukları için dünya malı ile ilgilerini kesiyorlardı. Dolayısıyla etrafta dönen savaşlar, yapılan çapul ve yağmalar, onların hiçbir şeylerini ellerinden almış olmuyordu. Âşık Paşa'nın saydığı aşkın bu sekiz hâlini yaşayan insan için, kaybedilen dünya malının ve hatta verilen canın hiç önemi yoktu. Zira verilen en ağır bedel gibi görünen can, onları sevdiklerine kavuşturuyordu.

İşte dışarıdan bakanlar tarafından bir içe kapanış, miskinlik, dünyadan el etek çekme gibi görünen bu anlayış aslında Allah aşkı için canını hiç düşünmeden feda eden bir sufiler topluluğunu oluşturuyordu. Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" dediği bu alperenler; kapıldıkları aşk duygusu sayesinde, Anadolu'da yeni bir uyanışın temellerini atıyorlardı. Bugün büyük âlim ve sufi Âşık Paşa'nın kaleme aldığı *Garipname*'nin, bize bir kere daha hatırlattığı gerçek budur. İnsanlar "*nam u şana ve itibara düştükleri*" sürece ellerinde kaybetmekten korkacakları pek çok varlık bırıkecektir. Bunları öne çıkaran ve ticari birer birliğe dönüşen topluluklarla Âşık Paşa'nın *Garipname*'sindeki aşk tutkunları arasında bir bağ kalmadığını bugün dehşetle görüyoruz.

Güftesi Mevlana'ya ait olduğu söylenen ve Hüseyini Mevlevi Âyini'nde yer alan şu mısralar, sufilerin aşk anlayışlarını ölümsüzleştirmesi ve musiki alanına taşınması bakımından önemlidir. Yazımızı bu mısralarla bağlıyoruz:

*"Âh mine'l-aşk ve hâlâtihî
Ahraka kalbî bi-harârâtihî
Mâ nazara'l-aynü ilâ gayriküm
Uksimü billâhi ve âyâtihî"*

Meçhul mütercim bu kıtayı Türkçeye şöyle çevirmiş:

*"Âh güzelin aşkına hâlâtına
Yandı yürek aşk harârâtına
And içerem gayri güzel sevmezem
Tanrı'ya vü Tanrı'nın âyâtına"*⁶

6 Mustafa Uzun, "Aşk", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 21.